

דגמים של מדינה אחת בראיית הפלסטינים

1. עדים אנו כיום בבירור לשקיעת הפרדיגמה של שתי מדינות. הברירה האסטרטגית הולכת וחדלה להיות בין הפכים: שתי מדינות לעומת מדינה אחת, ואת מקומה הולכת ותופסת ברירה אסטרטגית המיוסדת על ישום עקרון המדינה האחת בשני אופנים מנוגדים: מדינה אחת או מרחב אחד דה-פקטו; מדינה אחת דה-יורה. במקרה הראשון המציאותי – ישראל כגורם הדומיננטי אוכפת את עצמה על האוכלוסייה הפלסטינית כולה ואין המצב הנוכחי אלא בבחינת קדימון למציאות דו-לאומית זו, שעוד תחמיר עם קריסת הרשות הפלסטינית, ואילו במקרה השני שאינו מציאותי – מדינה אחת שמשטרה חוקתי – בין אם דו-לאומי ובין אם על בסיס "אדם אחד – קול אחד" – בה עתיד הרוב הערבי לשלוט בכיפה. כאן חשוב בעיני להדגיש: אין פרוש הדבר שהקיץ הקץ על עקרון החלוקה. בלתי נמנע בעיני שגם אם יתמהמה, הוא בוא יבוא אך לאחר שתימלא סאת הייסורים וייגבה מחיר עתק משני הצדדים.

2. ככלל, מאז אמצע שנות ה-2000 השתקף פיחות האמון בדפוס הפתרון של שתי מדינות בתהליך התרחבותם היחסית של מעגלי התמיכה בפתרון המדינה האחת על מופעיו השונים ("מדינה דמוקרטית חילונית" המושתתת על זכות הצבעה לכל על בסיס "אדם אחד – קול אחד"; "מדינה דו-לאומית"; מדינה אחת אסלאמית – על פי חמאס – שבה יורשו היהודים לנהל חיים קהילתיים תרבותיים בלבד). שיעור התמיכה בו בקרב הציבור הפלסטיני כולו (לרבות רצועת עזה) הוא כיום כ-30% על-פי סקרי ח'ליל שקאקי. על-פי סקרים אלה ירדה התמיכה העקרונית בקרבו (בגדה וברצועה) בהסדר חלוקה לשתי מדינות מ-80% באמצע

שנות ה-90, ל-70% בשנת 2005, לכ-50% - בשנת 2015. התמיכה בעיקרון של שתי מדינות היא עדיין גבוהה יותר מאשר האמון במעשיותו האקטואלית. כפי שאנו רואים, ככל שמקובעת אי-מעשיותו – כן מצטמקת התמיכה בעיקרון. כשהוצגה בספטמבר ובדצמבר 2015 השאלה אם פתרון שתי המדינות הוא מעשי, ענו 67% בשלילה לעומת 33% בחיוב. יש להדגיש – אין בכך תמיכה עקרונית במדינה אחת, אך יש ויש כאן פקפוק קולקטיבי עמוק, בעיקר בקרב צעירים בני דור אוסלו שנולדו לתוך כשלון ההסדר, במעשיות/בציעות של אפשרות שתי המדינות. לעומת זאת, עלתה התמיכה במדינה אחת מ-5% - באמצע שנות ה-90 ל-20% בשנת 2005, ועד לכ-30% בסוף מרץ 2016. בסקר האחרון, בסוף מרץ 2016, 51% תמכו בפתרון שתי המדינות ו-48% התנגדו לו. 30% תמכו במדינה אחת שבה ערבים ויהודים ייהנו משוויון זכויות ו-70% התנגדו. עומק הטרוניה נוכח כשלון אפשרות שתי המדינות מתבטא בגידול התמיכה בחמאס ובנציגיו: על-פי הסקר בדצמבר 2015, בגדה המערבית גובר איסמאעיל הנייה על אבו-מאזן בשיעור של 53% לעומת 37%. במרץ 2016 – 52% להנייה ו-41% לאבן מאזן. אך התנודתיות הפוטנציאלית היא עדיין גדולה, שכן התוצאות הפוכות כאשר מתחרה מרואן ברע'ות'י, הדוגל בשתי מדינות, בהנייה: בסקר מרץ 2016 - 57% לברע'ות'י ו-39% להנייה (ראו הנספחים בסוף המאמר).

3. ניתן לנסח מעין כלל-ברזל: שיח המדינה האחת מצוי ביחס הפוך לשיח שתי המדינות – ככל שתוחלת הבציעות (feasibility) של עקרון שתי המדינות פוחתת, כן מתחזקת ואף מתרחבת התוחלת בעקרון המדינה האחת ולהפך. לכן ככל שהמציאות של מדינה אחת (או מרחב אחד) קונה אחיזה אובייקטיבית רחבה יותר, כן מתחזקת התמיכה בה בתודעת הציבור הפלסטיני. במילים אחרות: התודעה נגזרת מן ההווה ומן ההתהוות.

4. ביסוד גישה זו, המקיפה את החברה פלסטינית לכל שדרותיה וזרמיה, ניצבת ההתייחסות לפתרון הסכסוך עם ישראל כתלויה על בלימה של ברירה אחת – שתי אפשרויות ללא כל אפשרות אחרת: א פתרון של שתי מדינות (הכולל מדינה פלסטינית בת-קיימא) או פתרון

של מדינה אחת (ולחילופין – מרחב אחד). בעקבות הכישלון הצורב של תהליך אוסלו דוחה הצד הפלסטיני קטגורית כל אפשרות של הסדר ביניים, ולו אף מדינה פלסטינית בגבולות זמניים. מאחר שהוא הצד השותף להסדר-ביניים, סירובו ליטול בו חלק מסכל את אפשרות הסדר הביניים. סידורי-ביניים אפשריים בעיניו רק לאחר שהושגה הבנה מוסכמת על המתאר הסופי של דגם שתי המדינות, כך שביצועו יכול להתממש במתכונת הדרגתית מבחינת זמן ומרחב, וגם זאת בלוח-זמנים הדוק וקצר. מכאן גם שכל מהלך חד-צדדי (כגון, נסיגה חד-צדדית בגדה המערבית), המנותק מהקשר הפתרון של שתי מדינות ובעוד ישראל שולטת בגדה המערבית, נופל בעיני הצד הפלסטיני בהקשר של המדינה האחת דה פקטו (או המרחב האחד). ההתייחסות הפלסטינית היא אפוא בינארית לעילא ולעילא.

5. אבחן עתה את הגישות העיקריות הרווחות בקרב הציבור הפלסטיני בסוגיית המדינה האחת. סדר הדיון יהיה צנטריפוגלי: הוא יחל בגישות הקרובות למרכז הכובד הציבורי וממנו החוצה – אל השוליים. ברור, כי ככל שגישה מסוימת קרובה למרכז הקונסנזוס, כן יכולה השפעתה על החברה ככלל להיות גדולה יותר, וככל שהיא אזוטרית ומתרחקת ממנו, כן פוחתת השפעתה.

הגישה השלטת: מדינה אחת כברירת-מחדל

6. הגישה הקרובה ביותר למרכז מיוצגת בקבוצה המאוגדת תחת השם: Palestine Strategy Study Group בחסות Oxford Research Group ובמימון של האיחוד האירופי היא קיימה סדנאות ופגישות בגדה המערבית ובחו"ל ופרסמה שני דוחות בשנים 2008 ו-2011.¹ שני הדוחות משלימים זה את זה וכמעט זהים במסקנותיהם, אך העובדה, שהדוח השני ראה אור לאחר כשלוש הדיונים בין אולמרט לבין אבו-מאזן ובמהלך תקופת נתניהו כראש ממשלה, החריפה את טון הנחות היסוד והמסקנות בדבר התהליך של שקיעת הפרדיגמה של שתי מדינות. הרכב המשתתפים החתומים על הדוחות גדל מ-26 בשנת 2008 ל-55 בשנת

¹ ראו אתר הקבוצה ובו: <http://www.palestinestrategygroup.ps/>

שני הדוחות באנגלית ובערבית:

A Report by the Palestine Strategy Study Group, "Regaining the Initiative: Palestinian Strategic Options to End Israeli Occupation", August 2008; The Palestine Strategy Group, "Towards New Strategies for Palestinian National Liberation", August 2011.

2011. אך לא רק בכמות ניכר הבדל, אלא אף באיכות ההרכב: בשנת 2011 נוספו, למשל, להרכב אישים בכירים ב"רשות הפלסטינית" כד"ר נביל שעת' (בעבר שר החוץ וממלא מקום ראש הממשלה ב"רשות הפלסטינית" וכיום – בכיר בצוות המו"מ הפלסטיני עם ישראל) וד"ר נאצר אל-קדוה (אחיינו של יאסר ערפאת. בעבר – שר החוץ בממשלת "הרשות הפלסטינית", וכיום – חבר הוועדה המרכזית של "פתח"). בכיר אחר שהשתתף בשני המסמכים, הוא מחמד אשתייה, מקורבו ויועצו הקרוב של אבו-מאזן, שהוזכר בעבר לא אחת כמועמד לראש ממשלה. בכיר נוסף, שהשתתף בקבוצה מראשיתה הוא פרופ' עלי אלג'רבאוי, שר התכנון בממשלת סלאם פיאד. אולם לא רק בכירים ב"פתח" וב"רשות הפלסטינית מיוצגים בקבוצה זו, אלא גם בעלי מעמד המזוהים עם "חמאס" (בעיקר מן הגדה, אבל גם מעזה) ועם ארגונים אחרים, דוגמת "החזית העממית לשחרור פלסטין". אלה נוספו בעיקר לדוח 2011, דוגמת נאצר אל-שאער (סגן ראש ממשלת "הרשות" בעבר), מחמוד אל-רומחי (מזכ"ל המועצה המחוקקת בעבר), ע'אזי חמד ואחמד יוסף מן החמאס בעזה, ראג'י צוראני מעזה המזוהה עם "החזית העממית" ועבד אל-רחים מלוח המכהן כסגן המזכ"ל של "החזית העממית". ראוי לציין, כי החתומים על המסמכים אינם מייצגים את ארגוניהם, ובקרב ארגוניהם יש החולקים עליהם, אך שיוכם הארגוני ראוי לציין. חוברת להם שורה ארוכה של אקדמאים ובעלי מקצועות חופשיים בולטים הנמנים עם האליטה הפלסטינית, ובעיקר בגדה המערבית.² הנחת היסוד המפורשת של שני המסמכים היא שהולך ונסגר "חלון ההזדמנויות" של דגם שתי המדינות, ולעומת זאת ברירת המחדל של מדינה אחת הולכת ונעשית חלופה ריאליסטית, בבחינת כורח המציאות. הם מדגישים כי לנוכח עמדות ישראל ומציאות ההתנחלות היהודית בגדה המערבית ובירושלים אובד הכלח על השגת מדינה בת-קיימא שתשתרע רק על כחמישית (22 אחוזים) משטח פלסטין. ישראל, בעיניהם, מעדיפה לנקוט מהלכים חד-צדדיים לא רק מכוח האצת ההתנחלויות, אלא באמצעות התוויית גדר הפרדה, הגורעת בין 8% ל-11% מאותם 22 אחוזים. מה שנותר

² רשימת החותמים על שני הדוחות מצויה באתר הקבוצה המוזכר לעיל בהערה 2.

לפליטה לפלסטינים הוא, כלשונם, "מדינת השאריות" או "מדינת הבנטוסטאנים" (זכר לדגם הדרום-אפריקני).

7. לפיכך צריכים הפלסטינים לאמץ אסטרטגיה שתמחיש לישראל מה גדולים נטל הכיבוש ומחירו. במסגרת זו אין כלל הצדקה להמשך קיומה של "רשות פלסטינית" הפוטר את ישראל מן המעמסה של ניהול ושליטה כלכליים וביטחוניים באוכלוסיה הפלסטינית המסיבית: "יש לשים קץ למצב הנלעג שבו ישראל משמרת ומעצימה את כיבושה, אך פטורה מן המעמסה היומיומית שלו" – כנוסח דוח 2011.³ הגיעה, אפוא, העת להציב את ישראל מול הברירה האחת והיחידה: או מדינה פלסטינית לכל דבר על בסיס קווי 1967 או פתרון של מדינה אחת על כל פלסטין. בעלי שני המסמכים אינם קובעים לפי שעה במסמרות מה צריך להיות אופיה של מדינה אחת (דו-לאומית או דמוקרטית מאוחדת על בסיס של "אדם אחד – קול אחד"). גם בדרך ניהול המאבק עם ישראל חייב לחול שינוי מהותי, והוא צריך להתמקד בדרישה ל"שוויון אזרחי", קרי להדגיש את "שיח הזכויות האזרחיות". אם כך יקרה, יובהר לישראל, כלשון דוח 2011, כי "לא רק הלגיטימציה שלה ניצבת תחת איום, אלא עצם קיומה (כמדינה דמוקרטית בעלת רוב יהודי)".⁴ כך, רק אם תתנפנף חרב דמוקלס של דגם המדינה האחת מעל ישראל, היא עשויה להתעשת ולהסכין עם דגם אמיתי של חלוקה לשתי מדינות. אולם בעלי הדוחות מדגישים, כי הנפנוף בדגם המדינה האחת איננו טכסיס טקטי: הוא נועד אמנם להביא להתפכחות ישראל, אך אם לא תתפכח, הוא יהפוך לבחירה האסטרטגית האחת והיחידה.

8. מכאן יובן מדוע גישה זו קרובה למרכז הקונסנזוס: פתרון שתי המדינות הוא המועדף לדידה, ואילו פתרון המדינה האחת הוא בעיניה fall-back position כאשר נמנעת האפשרות להשיג את הפתרון המיוחל. ההבדל בין גישת החותמים על שני הדוחות לבין גישת "הרשות הפלסטינית" הוא טקטי גרידא. בעלי שני הדוחות מבקשים להבליט כבר עתה את החלופה היחידה לפתרון שתי המדינות כדי לדחוק בישראל להימנע מרוע הגזרה של מדינה אחת.

³ דוח 2011, עמ' 23.

⁴ שם, עמ' 24.

בעניין זה תמימי-דעים עימם, למשל, ראש הממשלה הפלסטיני לשעבר, אבו-עלאא, ונשיא אוניברסיטת "אל-קודס", פרופ' סרי נוסייבה, שעמלו בעבר רבות כדי לכוון את פתרון שתי המדינות.⁵ גם השתתפותם של נביל שעת', נאצר אל-קדוה, מחמד אשתייה ועלי אל-ג'רבאוי, שהוזכרו לעיל, בקבוצת הדיון האסטרטגי מעידה על קירבה זו. עלי אל-ג'רבאוי ניסח בכתב-עת אקדמי פלסטיני את מהות הגישה בדרך הבאה: "לו הבחירה המוצגת הייתה בין מדינה עצמאית [לצד ישראל] לבין המדינה האחת, הייתי מעדיף את הראשונה על השנייה. אולם הבחירה הכפויה [עלינו] עתה היא בין הסכמה ל"מדינת הקנטונים" לבין הפנייה למדינה אחת כדי להרתיע [את ישראל] מן האופציה 'הקנטונית'. במקרה זה הבחירה היא במדינה אחת".⁶ אבו-מאזן עצמו נהג באופן דיפלומטי ודיבר מפי אחרים: לפגישתו עם השליח האמריקני, ג'ורג' מיטשל, ביולי 2010 הוא הזמין גם תומך של רעיון המדינה האחת כדי שיציג בפני מיטשל את הרעיון.⁷

9. כבר ציינתי כי הנמנים עם גישה זו אינם עשויים מקשה אחת: רובם תומכי פתח או עצמאים, וחלקם תומכי זרמים אחרים כחמאס וכחזית העממית. לפיכך הם הסתפקו בהגדרת-גג כללית של "מדינה אחת" כחלופה למדינה פלסטינית על בסיס קווי 1967, מבלי לפרש אם המדובר במדינה דמוקרטית חילונית, במדינה דו-לאומית או במדינה בעלת צביון אסלאמי מובהק. יש להניח שבעניין זה נטושה מחלוקת בין תומכי פתח ועצמאים לבין תומכי חמאס ובין שני אלה לבין תומכי החזית העממית החותרים לצביון סוציאליסטי של המדינה האחת.⁸ ברור גם כי מאחורי המכנה המשותף הכללי המנוסח בשני הדוחות, רוחשת מחלוקת עקרונית בין אנשי פתח והעצמאים, המקווים כי עצם העלאת החלופה של מדינה אחת ידרבן

⁵ לגבי גישת אבו-עלאא ראו, למשל, בראיונו לאל-שרק אל-אוסט (לונדון), 19 באפריל 2012:

<http://www.aawsat.com/print.asp?did=673405&issueno=12196>

לגבי גישת סרי נוסייבה ראו, למשל, אל-נהאר (מזרח ירושלים), 22 במאי 1992: סרי נוסייבה ראה את הנולד ואמר את הדברים עוד לפני "הסכם אוסלו". גישתו הוא עקבית. ניסוח עדכני יותר שלה מצוי ב- **Spiegel Online International**, February 21, 2012

<http://www.spiegel.de/international/world/a-palestinian-take-on-the-mideast-conflict-the-pursuit-of-a-two-state-solution-is-a-fantasy-a-816491.html>

⁶ עלי אל-ג'רבאוי, "המבוי הסתום הפלסטיני והאופציה היחידה להיחלץ ממנו", **מג'לת אל-דראסאת אל-פלסטיניה**, מס' 58, אביב 2004, עמ' 89: http://www.palestine-studies.org/ar_journals.aspx?href=issue&jid=3&iid=58

⁷ ח'אלד אל-אצמע, "אבו מאזן רומז על פתרון המדינה האחת שתכלול את הפלסטינים עם הישראלים", **אל-אהרם**, 31 ביולי 2010: <http://digital.ahram.org.eg/articles.aspx?Serial=203294&eid=234>

⁸ ראו למשל, את הראיון הנרחב עם איש החזית העממית ע'אזי אל-צוראני, החתום על דוח 2011, באתר "אג'ראס אל-עודה" מ-24 באפריל 2010: http://www.ajras.org/print.php?page=show_details&Id=28&table=table_151; ע'אזי אל-צוראני מדבר בראיון זה בשבחה של "מדינה דמוקרטית חילונית ערבית בעלת מגמה שמאלית".

את ישראל, שתיחשף ללחצים בינלאומיים כבדים, לקבל את המדינה הפלסטינית על בסיס קווי 1967, לבין אנשי חמאס והחזית העממית המאמצים את מתווה הדוחות על בסיס ההנחה שישראל תעשה את מלאכתם ותדחה הסדר חלוקה "אמיתי" לשתי מדינות.

10. שני הדוחות משקפים את הגישה המרכזית השלטת בדעת הקהל הפלסטיני. על כך מלמדים בעליל סקרי דעת הקהל המהימנים בגדה המערבית וברצועת עזה, כפי שהראיתי לעיל.⁹ ראוי לשאול: מדוע רוב הציבור הפלסטיני מסתייג, לפי שעה, ממדינה אחת ורואה בה אך ורק "ברירת מחדל" לכשיכלו כל הקיצין וכשהאפשרות של שתי מדינות תתפוגג דומה ששאלה זו תקפה גם לגבי הציבור הישראלי, ויתכן שגם התשובה דומה: נוסחת המדינה האחת מפרקת את הזהות בין State לבין Nation הגלומה במושג Nation-State. המדינה האחת היא ישות היברידית שבתוכה מתרוצצים לפחות שני לאומים, גם אם ידו של אחד מהם על העליונה ביושבו על כס השלטון. לעומת זאת, נוסחת שתי המדינות יוצרת הפרדה ברורה ומשמרת את הזהות הלאומית. מכאן נובעת אל-נכון ההסתייגות מן המדינה האחת בשני הצדדים, מה עוד שאת המאבק על גבולות בהקשר של דגם שתי המדינות היא תמיר במאבק מר על סמכויות ומעמד בתוך המדינה האחת. הבנה זו היא שורש הסתייגותו של הרוב – הן בצד הפלסטיני והן בצד היהודי. גם העובדה שהמדינה האחת אמורה לאחד מחדש את הפלסטינים מבחינה גיאוגרפית ודמוגרפית – רצועת עזה והפלסטינים הישראליים יהיו חלק בלתי נפרד ממנה והתפוצה הפלסטינית תוכל לשוב בהמוניה – גם עובדה זו איננה מסלקת את ההסתייגות העקרונית. אך – כפי שניסח זאת לעיל פרופ' עלי אל-גרבאוי – אם על המדוכה ניצבת ישות "בנטוסטנית", ולא מדינה פלסטינית בת-קיימא, מול המדינה האחת – אזי המדינה האחת היא המוצא היחיד לא מרצון אלא מכורח.

11. אבו מאזן, לעומתו, איננו רואה בה אפילו "ברירת מחדל". באתרו האישי בערבית כנשיא הרש"פ הוא מדגיש, תחת הכותרת "העמדה המדינית", כי גישתו נגזרת מן "היוזמה

⁹ ראו, למשל, את הסקרים מיוני ומיולי 2013 של "המרכז הפלסטיני למדיניות ולמחקר" בראמאללה בראשות ד"ר חליל שקאקי (האוניברסיטה העברית בירושלים היא משתתפת פעילה בסקרים אלה):
<http://www.pcpsr.org/survey/polls/2013/p47e.html>
<http://www.pcpsr.org/survey/polls/2013/p48ejoint.html>

הערבית" שכן היא , ואין בילתה, "ההזדמנות המתאימה לפתרון שתי המדינות ולסיום הסכסוך". הוא מדגיש, כי סירוב ישראל לקבל פתרון זה "ידחף את המדינות הישראליות לכיוון של פתרון המדינה האחת. אולם פתרון זה איננו כלל אופציה מבחינת הפלסטינים, שכן הוא מוביל למשטר של הפרדה גזעית ("דולת אל-נט'אמין" כמינוחו ל"אפרטהייד") וטומן בחובו את המשך הסכסוך לעשרות שנים". אחת דעתו, אפוא, שדגם המדינה האחת לא יהיה חוקתי ושיווינוי, וכי הפלסטינים נידונים בו לשעבוד תחת העליונות הכוחנית הדורסנית של ישראל. קיצורו של דבר, לא יהיה זה אלא המשך הסכסוך בדרכים אחרות ומרות יותר.

12. גישת המיעוט: רק מדינה אחת יכולה לפתור את הבעיה הפלסטינית

בצד ואולי מוטב לומר - בשולי גישת הרוב הפלסטיני, שפורטה לעיל, מתקיימת גישה אחרת – מעין דגם-אב הטומן בחובו מופעים עיקריים. הדברים אמורים בגישה המציבה את עקרון המדינה האחת מעל לכל. גישה זו דוחה מכל וכל מבחינה ערכית ומעשית את מדינת "השאריות" הפלסטינית על בסיס קווי 1967 ותובעת לכונן את השלמות הגיאוגרפית והדמוגרפית הפלסטינית במדינה האחת. מה ההבדל המהותי בין גישת מיעוט זו על שני מופעיה העיקריים לבין קודמתה הדומיננטית? גישת המיעוט נגזרת מהנחת היסוד שדפוס שתי המדינות איננו יכול להסדיר את הבעיה הפלסטינית בכללותה. לכל היותר, במקרה האופטימאלי הוא יכול להידרש לחלקה, קרי פחות מ-40% של כלל הפלסטינים. אכן כשלון הדגם של שתי מדינות נותן בדיעבד תימוכין לגישה זו, אך הנחת היסוד העקרונית שלה איננה מותנית בכך. לעומתה, גישת הרוב גורסת כי חלוקה לשתי מדינות היא הפתרון לבעיה הפלסטינית (ביטוי מובהק לכך ב"יזמה הערבית"). גישת המיעוט גורסת כי נוסחת שתי המדינות מדירה הן את הפלסטינים בתפוצה ואיננה מאפשרת את שיבתם והן את הפלסטינים אזרחי ישראל ומותירה אותם לגורלם בלא מענה. כך, למשל, לטענת בעלי גישה זו, עסקת החליפין (trade-off) בין הסוגיה הטריטוריאלית לבין סוגיית הפליטים היא אבן הפינה בנוסחת שתי המדינות ומכוחה ננעלת האפשרות של שיבת הפליטים למדינת ישראל. דוברי גישה זו מסתמכים, כמובן, על הראיה שכל המאמצים להשיג הסכם חלוקה לשתי מדינות עלו בתוהו, אך זהו לדידם טיעון משני. טיעונם העיקרי הוא עקרוני – את שלמות

הפתרון אפשר וצריך למצוא אך ורק במדינה האחת – פלסטין השלמה. אין להתפלא, אפוא, שבין נציגיה הפעילים של גישה זו נכללים אקדמאים ובעלי מקצועות חופשיים מן הפזורה הפלסטינית (דוגמת ד"ר ע'אדה כרמי או פרופ' אדוארד סעיד בשעתו), מן הפלסטינים בישראל (דוגמת פרופ' אסעד ע'אנם מאוניברסיטת חיפה ופרופ' נדים רוחאנא המלמד כיום בארה"ב, וכן יוזמי "מסמכי החזון" הפלסטינים בישראל – אם במשתמע או במפורש. או תנועת בל"ד מיסודו של ד"ר עזמי בשארה וכן תנועת "אבנא אל-בלד" הפועלות בתחום ישראל). הללו חשים כי נוסחת שתי המדינות מקפחת אותם בהותירה את ציבורם מחוצה לה. היא מיוצגת גם על-ידי פלסטינים תושבי הגדה המערבית (דוגמת פעיל זכויות אדם, מיוזמי BDS, כעמר ברע'ות'), ויש לכלול בה, כמובן, (חרף ההבדלים) גם את חמאס המקדשת את אדמת כל פלסטין כאדמה אסלאמית (בבחינת הקדש דתי – "וקף") ואוסרת על כל מיקוח וויתור עליה.

13. שוב אדגיש, ההבדל המהותי בין גישה זו לבין קודמתה הדומיננטית הוא בכך שהגישה הנוכחית איננה תלויה כלל ועיקר בגורלה של נוסחת שתי המדינות. נוסחה זו נדחית אצלה מלכתחילה, אף כי, כמובן, בדיעבד נעזרים דובריה בכשלונה הנחרץ כדי להקנות לגישתם משנה-תוקף. שאלת-השאלות המעסיקה את בעלי הגישה הזאת היא כיצד יש לראות את האוכלוסייה היהודית במדינה האחת וכיצד יש להתייחס לאפשרות שבמדינה האחת תהיה נוכחות דמוגרפית מסיבית ליהודים הישראלים. מאחר שבעלי גישה זו, על גרסאותיה השונות, חותרים לגייס לגיטימציה בינלאומית בשם "שיח הזכויות האינדיבידואליות והקולקטיביות", ברור להם כי לא יוכלו להגביל את מספר היהודים במדינה האחת (למשל, כפי ש"האמנה הלאומית הפלסטינית" הגבילה אותו בשעתה לאותה כמות זעומה של יהודים לפני "תחילת הפלישה הציונית").

14. גרסה א': מדינת כל-אזרחיה

המאמץ להשיב על שאלת-מפתח זו הוא זה היוצר את הגרסאות השונות הכלולות בגישה זו. יש העונים עליה במונחים של "מדינה דמוקרטית חילונית" על יסוד "אדם אחד – קול אחד"

שתלכד את כל שטחי פלסטין (כולל הפלסטינים בתחומי 1948 והפלסטינים בעזה) ושעריה יהיו פתוחים לשיבת הפזורה הפלסטינית, שכן הפלסטינים הם העם המקורי ("אל-שעב אל-אצלי"), ולא היהודים המהגרים והמתנחלים. כך גם יובטח צביונה הפלסטיני-הערבי של המדינה האחת, וממילא גם השלטון בה יהיה פלסטיני-ערבי. דוברים בולטים של גרסה זו הם עמר אל-ברע'ותי מרמאללה, עלי אבו-ניעמה, אזרח אמריקני ממוצא פלסטיני, וע'אדה כרמי פלסטינית מבריטניה.¹⁰ כן שותפים לה פעילים בפתח, שנאשו מפתרון שתי המדינות (דוגמת חסאם חצ'ר (יש לבטא: חדר) ממחנה הפליטים בלאטה בשכם וד"ר עבדאללה אבו סמהדנה, הממונה על פתח בדרום הגדה) ומעגנים את תמיכתם בגרסה זו של מדינה אחת בעמדות פתח ואש"ף שקדמו לאימוץ עקרון שתי המדינות. מקור הסמכות שלהם הן החלטות "המועצה הלאומית הפלסטינית" השמינית (פברואר-מרץ 1971) שהחליטה לראשונה לחתור ל"מדינה דמוקרטית פלסטינית" על כל פלסטין שבה יחיו בשוויון הערבים והיהודים, אך צביון המשטר שלה יהיה, כמודגש בהחלטה, פלסטיני מובהק.¹¹

15. אכן בתוך פתח התגלעו בשנים האחרונות סימניה של מחלוקת אסטרטגית בעניין היעד המיוחל. במלאת 65 שנים ל"נכבה" (ב-15 במאי 2013) הכריזו 30 בכירים ופעילים בולטים בפתח על כינון "תנועה עממית למען מדינה דמוקרטית אחת על פלסטין ההיסטורית".

¹⁰ ראו, למשל: www.al-shabaka.org, May 2010; Ali Abunimah, "Reclaiming Self-Determination", **al-shabaka Network**.

Ghda Karmi, "The One-State Solution: An Alternative Vision for Isrteli-Palestinian Peace", **Journal of Palestine Studies**, vol. XI, No. 2 (Winter 2011), pp. 62 – 76;

Ghada Karmi, "A One-State Solution for Palestinians and Israelis", *The Christian Science Monitor*, May 30, 2008: <http://imeu.net/news/printer008867.shtml>

George Bisharat, "Israel and Palestine: A True One-State Solution", **Washington Post**, September 3, 2010: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/09/02/AR2010090204665.html>

עמר אל-ברע'ותי, "ח'ואר מע ע'סאן בן ח'ליפה", **אל-אדב**, מס' 11-12, 11 בדצמבר 2010: <http://adabmag.com/node/352>

"אל-תופיק בין חקוק אל-שעב אל-אצלי ע'יר אל-קאבלה ללתצרף וחקוק אל-מסתוטנין אל-מכתסבה", **אל-אדב**, מס' 9-10, 24 ביוני 2009: <http://adabmag.com/node/246>

עמר אל-ברע'ותי, "אל-דולה אל-דימקראטיה אל-עלמאניה הי אל-חך אל-והיד אל-ממכן ואל-אמת'ל", **מג'לת אל-דראסאת אל-פלסטיניה**, כרך 19, מס' 76, חורף 2008, ע"ע 18 – 25: http://www.palestine-studies.org/ar_index.aspx

¹¹ ראו מאמרו של חסאם חד'ר בג'רידת חק אל-עודה, מס' 17, 2006: <http://badil.org/en/haq-alawda/item/367-article6?tmpl=component&print=1>

כן ראו דברי ד"ר עבדאללה אבו-סמהדנה מ-19 במרס, 2012: <http://paltoday.ps/ar/index/php?ajax=preview&id=132878>

בניגוד לגישה הראשונה הדומיננטית, שתוארה לעיל, הכריזו קטגורית אותם שלושים בכירי פתח על "מותה של נוסחת שתי המדינות" (כלשון הודעתם).¹² את יעד המדינה הפלסטינית לצד ישראל הם תבעו בתוכניתם להמיר ביעד של מדינה דמוקרטית על כל פלסטין שתקום כ"מדינה לכל תושביה בלא אפליה על יסוד חוקה דמוקרטית ולאור ערכי ההכרזה הבינלאומית לזכויות האדם הערבה לחירות, לדמוקרטיה ולשוויון הזכויות... כל תושביה יחיו בשוויון זכויות במדינה דמוקרטית בעלת משטר פרלמנטרי". בהמשך התוכנית הודגש, "כי פתרון בעיית הפליטים יושג באמצעות ישום החלטה 194 של העצרת הכללית בשנת 1948 באופן שתהיה זכות לכל פלסטיני בעולם לשוב אל פלסטין...וכן שיבת המגורשים מפלסטין של שנת 1948 לכפריהם ולרכושם".¹³ ראש לראשון ליוזמי התנועה, שהצהירה כבר בשמה על רצונה להפוך ל"תנועה עממית" (להבדיל מאליטיסטית), הוא דמות בכירה ומכובדת בפתח המשמש כיום כמרצה למדע המדינה באוניברסיטת אל-קודס, ושמו – ראצ'י אל-ג'ראעי. כאורח כבוד בחנוכת התנועה נכח הגנרל נצר יוסף, לשעבר שר הפנים בממשלת הרשות הפלסטינית.¹⁴ הביקורת שהוטחה במייסדי התנועה החדשה התמקדה בכך שהיא התנערה כליל ומוקדם מידי מיעד שתי המדינות (שוב בניגוד לגישה הראשונה הדומיננטית הרואה בו יעד מועדף, ובלבד שניתן להשיגו). התנועה הודיעה על כוונתה להתארגן ולהתמסד והחלה בסדרת פעילויות עממיות. ד"ר ראצ'י אל-ג'ראעי עצמו כתב מאמרים בעיתונים הפלסטיניים הבולטים וענה אחת לאחת על "שאלות לגיטימיות" (כלשונו) שהופנו לתנועתו.¹⁵ כמו הגרסאות האחרות של גישה זו, גם גרסה זו מבקשת להבטיח את הרוב הפלסטיני של המדינה האחת ולכן פותחת את שעריה לכל פלסטיני בפזורה. ההנחה היא שההתבססות על "שיח הזכויות" (הכולל, כמובן, גם את "זכות השיבה"), תקנה לרוב הפלסטיני את הלגיטימציה הבינלאומית הדרושה.

¹² בעניין זה ראו: וכאלת מעאן אל-אח'באריה, "אנטלאק חרקה שעביה מן אג'ל דולה דימקראטיה ואחדה פי פלסטין אל-תאריח'ה", 19 במאי 2013: <http://www.maannnews.net/arb/Print.aspx?ID=596522>
¹³ "משרוע אל-חרקה אל-שעביה ללדולה אל-דימקראטיה אל-ואחדה עלא פלסטין אל-תאריח'ה": www.onedemocraticstate.org

¹⁴ לרשימת כל המייסדים ראו במקור המופיע בהערה 13 לעיל.
¹⁵ ראצ'י אל-ג'ראעי, "אל-דולה אל-דימקראטיה אל-ואחדה: אל-אג'אבה עלא אסאלה 'משרועה', אל-איאם, <http://www.al-ayyam.com/printpreview.aspx?did=216675>

הגרסה השנייה, שבה אדון כעת, היא גרסת מיעוט, ואין זה מיקרי שתומכיה המעטים באים בעיקר מקרב פלסטינים אזרחי ישראל. דובר מרכזי שלה הוא פרופ' אסעד ע'אנם מאוניברסיטת חיפה הנושא את דגל המדינה הדו-לאומית בכל פלסטין. בהבדל מן הגרסה הראשונה המושתתת על זכויות אינדיבידואליות, דוגלת גרסת המדינה הדו-לאומית על אזרחות וזכויות פוליטיות הנבעות מן הקיבוץ האתני-התרבותי הפרטיקולרי. הווה אומר, שני הקיבוצים הלאומיים בפלסטין – הפלסטינים והיהודים – צריכים להכיר זה בזה ככאלה, ובה בעת להגדיר מחדש את זהותם הלאומית הפרטיקולארית בהקשר של מדינה דו-לאומית. מבחינה תיאורטית יונקת גרסה זו מן המודל של "דמוקרטיה הסדרית" (consociationalism) החותרת לכונן הסדרי שלטון ומבנה ממשלתי בחברות השסועות עמוקות בין קהילות אתניות-תרבותיות שונות (אבות-הטיפוס של מודל זה, שפותח במיוחד ע"י מדען המדינה ההולנדי ארנד ליפהרט, הם שוויץ, הולנד ובלגיה וגם למרבה התמיהה, לבנון וקפריסין). על-פי אסעד ע'אנם, הייצוג בשלטון המרכזי של המדינה הדו-לאומית יהיה יחסי לגודלה בכלל האוכלוסיה, אך כדי להגן על זכויות המיעוט מפני התעמרות הרוב תאושר חוקתית זכות-וטו הדדית. את מקום **ההסדר המדיני** (של חלוקה לשתי מדינות) ממלא בגרסה זו **ההסדר הפוליטי-החוקתי** הפנימי. הנחת-היסוד היא ששני הקיבוצים הלאומיים הגיעו למסקנה, כי שיתוף הפעולה עדיף על אי-שיתוף פעולה השוחק את שני הצדדים, וכי מאחר שלא ניתן לפתור את הסכסוך ביניהם באופן מוחלט, צריך להסתפק בהסדרת ניהולו כרע במיעוטו.¹⁶

¹⁶ על הגרסה הדו-לאומית ראו:

As'ad Ghanem, "The Bi-National Idea in Palestine-Israel: Conceptual Framework and the Contemporary Debate", *Passia Meetings&Workshops*, February 23, 2004: <http://www.passia.org/meetings/2004/Feb-23-Bi-national.htm>

As'ad Ghanem, "Cooperation Instead of Separation: The One-State Solution to Promote Israeli-Palestinian Peace", *Palestine-Israel Journal*, Vol. 14, No. 2, 2007, pp. 13 – 19.

אסעד ע'אנם, "משרוע אל-דולה ת'נאית אל-קומיה כמטלב פלסטיני מרע'וב", **ג'רידת חק אל-עודה**, מס' 13 – 14, אוקטובר 2004:

<http://www.badil.org/en/haq-alawda/item/323-article12>

17. אכן אין זה מיקרי שלגרסה הדו-לאומית היו מהלכים בעיקר בקרב פלסטינים אזרחי ישראל (כדוגמת יוזמי "מסמכי החזון", 2006 – 2007), אף כי גם הם מעטים. הללו, המעורים בהווה הישראלית, מכירים, כדבריהם, בכך שבחלוף 65 שנים למדינת ישראל הכתה בה שורשים עמוקים זהות לאומית ייחודית בקרב ילידי הארץ השונה מתרבות המהגרים שהקימוה. זו עובדה היסטורית מוגמרת שצריך להתחשב בה, תהיה אשר תהיה הדעה הפלסטינית על צדקתה. ברחמה של הארץ הזאת נידונים, אפוא, להתרוצץ שני עמים והדפוס הדו-לאומי הוא, לפיכך, כורח המציאות. היכרות קרובה ואף אינטימית זו עם החוויה הישראלית היא המנחה את הפלסטינים אזרחי ישראל הללו לעומת ריחוקם היחסי של הפלסטינים בגדה המערבית, ובוודאי של אלה המתגוררים בתפוצה הפלסטינית. לכן האחרונים מותחים ביקורת על בעלי הגרסה הדו-לאומית על כך שהם מוכנים להכיר בזכות ההגדרה הלאומית היהודית, וכי בדרך זו הם מובילים לישות לאומית היברידית נטולת יחוד ערבי לאומי בפלסטין. יתר על כן, המבקרים גורסים כי שניות זו סופה להתנפץ למול התחרות הפנימית העזה בין שני הצדדים על הזהות והמשטר של המדינה. לביקורת זו מצטרפים תומכי חמאס ועצמאים בעלי זיקה דתית-אסלאמית, שבגלל חתירתם למדינה אחת (בעלת צביון אסלאמי) על כל פלסטין, הם שוללים מכל וכל את הכרת הצד היהודי כראוי להגדרה עצמית לאומית על ביטוייה המדיניים. אלה האחרונים נאמנים להשקפה האסלאמית שרק לאסלאם יש חזקה על השלטון הפוליטי, בעוד הדתות האחרות יכולות להיחנות לכל היותר מאוטונומיה דתית ותרבותית כ"בני חסות" של שלטון האסלאם בלבד.¹⁷

18. ספרם של אסעד ע'אנם ודן בבלי מבטא נאמנה את גישת המדינה האחת במולדת הדו-לאומית. קצר המצע ודוחק הזמן מכדי להידרש כאן בהרחבה לספרם. עיוני בו הזכיר לי את המעשה במהנדס, בפיזיקאי ובהיסטוריון שנקלעו לאי בודד ללא מזון. והנה תיבת עץ הכוללת קופסאות שימורי מרק נסחפת לחוף, והשלושה מתלבטים כיצד לפתוח את

¹⁷ Ahmed Abu Lafi: "Islam ans the Bi-National State", **Passia Meetings & Workshops**, 28 July, 2004: <http://www.passia.org/meetings/2004/June-21-Islam-Bi-national-State.htm>

הקופסאות. אומר המהנדס: הבה נטפס על העץ ונשליך אותן על הסלעים. גורס הפיזיקאי: הבה נחמם אותן עד שהלחץ הפנימי יגרום לפתיחתן. מציע ההיסטוריון: הבה נניח שיש ברשותנו פותחן.

טענתם בדבר המעבר בסכסוך לאומי-אתני ודתי כה רווי משקעים מן הבריאה עמיקתא של כשלון החלוקה לשתי מדינות אל האיגרא רמא של מדינה דו-לאומית, היא בלתי מציאותית בלשון המעטה. דומה הדבר, כדימויו של אורי אבנרי בעניין זה, למתאגרף כושל במשקל קל המבקש, לאחר שנכשל מול יריביו בני משקלו, לקרוא תיגר על מתאגרף במשקל כבד. האם מעבר כזה בסכסוך כה מקוטב של "משחק סכום-אפס" לא יביא ל"חברה סכום-אפס" במדינה הדו לאומית שבה תתאפשר שיבת כל הפליטים הפלסטינים, ואולי גם למקומות מוצאם? כיצד חברה כזאת לא תתפרק לגורמיה כאשר המחברים מוכנים להקנות לה כוח וטו הדדי על פי המודל של ליפהרט? כאן אולי המקום לאנקדוטה בעניין זה. לאחר שהצגתי בכנס מסוים את המשמעות של קביעת "מסמכי החזון" כי זכות וטו תחול על כל החלטה הנוגעת לפלסטינים בישראל, ניגש אלי בהפסקה אחד ממחברי "מסמכי החזון" ואמר לי, כי עלי להבין שזכות הוטו ההדדית נועדה להגן בסופו של דבר על המיעוט היהודי בעתיד בא"י מפני שרירותו של השלטון הפלסטיני-ערבי. שאלת הרוב הדמוגרפי האתני היא, אפוא, בלתי נפרדת משאלת הזהות. מוסדות-העל המשותפים במדינה הדו-לאומית ייקבעו לפי היחסיות הדמוגרפית, כמודגש אצל תיאורטיקן הדו-לאומיות, ליפהרט, ובעקבותיו אצל ע'אנם ובבלי. נראה שכדי לטעון בזכות מעבר כזה צריך להניח כמה הנחות יסוד הדומות להנחתו של ההיסטוריון לעיל.

19. פעמים נראה לי שהחזון האוטופי על הנווה השאנן במדינה הדו-לאומית משמש אצל המחברים כהנחת יסוד וכסיבה לאימוץ גישתם. כניסוחם: "שינוי בסיסי חייב להתרחש ממצב קונפליקט, שבו כל אפשרות של חיים ביחד נדחית, למצב של קבלה הדדית ופיוס". לפיכך אין זה מפליא להיווכח כי המחברים מתעלמים כליל מלקחי היורה הרתחת הפוקדת את העולם הערבי שמסביבנו מאז 2011: אם כך נוהגים מוסלמים במוסלמים, והשונות בתוך העדות וביניהן פורצת כלבה, כיצד יוכלו להתקיים מוסלמים ויהודים כאי של שלווה ונחת

בזירה כה טעונת משקעים? נראה שאין זה מחמת שיכחה, כי תומכי המדינה האחת לגרסאותיה נאלמים דום לגבי לקחי הטלטלות מסביבנו על רעיון המדינה האחת (כך, למשל, בכל כ-500 העמודים של הקובץ The Failure of the Two-State Solution בעריכת האני פארס שהופיע בשנת 2015, אין ולו מילה אחת על כך). כמו כן, האם מיקרי הוא שאזכורם את "יוזמת השלום הערבית" (ולא בשמה) הוא חטוף ושגוי וללא מילה אחת על תוכנה? הרי זו הפרדיגמה על דעת הקונסנזוס של מדינות ערב והאסלאם שהתקבלה מאז שנת 2002. ההתעלמות הזאת (וקודמתה) מן הסביבה הקרובה מתבלטות לנוכח הרחקת העדות לדוגמאות שוויץ, הולנד ובלגיה. תמיכתם בדגם הדו-לאומי יוצאת חוצץ נגד הקונסנזוס הערבי-האסלאמי, ומן הדין היה לציין זאת.

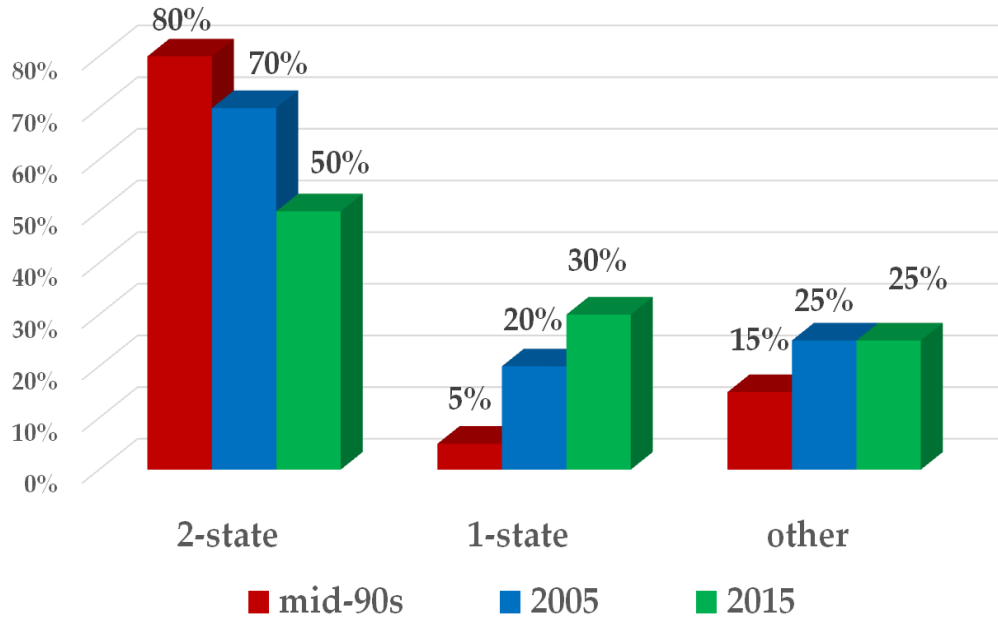
אכן המאמצים ליישב הסדר חלוקה כשלו, אך להסיק מכישלון היישום לגבי אי התקפות העקרונית עוד רחוקה הדרך. אולי מלמד הדבר רק על חולשת היישום? סימני השאלה עוד מתחזקים כשבוחנים את הדיון בעניין המודל של "דמוקרטיה הסדרית" שהציע ליפהרט ומתברר כי מבחינה אמפירית יש המערערים קשות על המודל הזה. מחקר אמפירי הרבה יותר רחב מזה של ליפהרט, שהסתמך על 658 קבוצות אתניות שונות ב-153 מדינות והשתרע על השנים 1955 – 1999 קראו המחברים רודר (Roeder) ורוטשילד תיגר על המודל של ליפהרט מיסודו. ליפהרט כינה את מחקרם משנת 2005 "מרשים", אך הוא אף הודה, כי היעדר רוב אתני או דתי משמעותי והיעדר פערים סוציו כלכליים גדולים הם הגורמים החשובים ביותר (מתוך תשעה) כדי לכונן "דמוקרטיה הסדרית".

אין לי כל אשליה לגבי סיכויי הסדר החלוקה לשתי מדינות בעת הנראית לעין. אולם אני סבור, כי דווקא משום כך צריך להציג את הברירה הבאה, אחת ואין בילתה: בין הסדר של חלוקה לשתי מדינות לבין הידרדרות למרחב אחד כאוטי שבו פועלת ישראל לכפות את רצונה על המוני הפלסטינים. ברירה חדה וקשה זו היא האחת והיחידה מבחינת היגיון המציאות ורק כך, מתוך הכרה שאין מפלט אחר, תוכל ישראל לחזור לעשתונותיה. הברירה בין מדינה אחת דו-לאומית חוקתית לבין מרחב אחד דו-לאומי בפועל איננה קיימת במציאות

שכן יד הכאוטיות תהיה על העליונה ולא תאפשר מדינה אחת חוקתית. הן הצעת ההפרדה החד-צדדית המנותקת מהקשר של הסדר כולל ומקבעת את השליטה הישראלית במרחב אחד והן הצעת המדינה האחת החוקתית מקעקעות את אפשרות החלוקה לשתי מדינות. שתי הצעות אלה מהוות מהלך חד-סטרי המוביל לעברי פי-פחת. אמנם כוונותיהן שונות זו מזו, אך תוצאתן בפועל תהיה אחת – מרחב כאוטי אחד שבקרבו מתכתשים ומתרוצצים כמו ברחמה של רבקה שני לאומים, זה אוחז בגרונה של זה "וכשזה קם – זה נופל", שכן "בידוע שעשיו שונא ליעקב" כדבר המדרש. הייאוש מן המצב הנוכחי והכמיהה לשינוי עלולים לסחוף דווקא את דורשי הטוב לאמץ כל שינוי, ואפילו הוא, מבלי-דעת, שינוי מהותי לרעה. רק על בסיס חלוקה ורק לאחריה (ולא במקומה) ניתן יהיה בהמשך לבנות שיתוף פעולה ואפילו דגם קונפדרטיבי ישראלי-פלסטיני בצירוף ירדן.

יהיו הדברים האלה מוקדשים לזכרו היקר של רון פונדק. משיחותי עימו אני יודע כי כיוונתי גם לדעתו.

Support for two-state solution, one-state solution, and other between 1995-2015
(PSR 1993-2015)

Is the two-state solution viable?
(PSR, September 2015)

